

**УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ: ВІД СВОБОДИ СОВІСТІ – ДО СВОБОДИ ВІД ЧУЖИХ
КВАЗІКОНФЕСІЙНИХ ІДЕОЛОГЕМ**

ЧЕКАЛЬ Л. А., кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

L_chekal@nubip.edu.ua

ORCID:0000-0002-3081-3876

Анотація. Подано аналіз проблеми конституювання права свободи совісті в Україні. Розглянуто особливості як законодавчого підтвердження та інтерпретації цього права, так і аспекти історичних колізій, пов'язаних з його практичною реалізацією. Окреслена специфіка тлумачення і реалізації цього права в сучасних українських реаліях. Зазначено, що свобода совісті – це поняття багатомірне і йдеться тут як про законодавчо оформлене і практично реалізоване визнання державою, громадянськими, політичними та релігійними організаціями та іншими індивідами людської особистості як вищої цінності, – так і про повагу до її духовного суверенітету, свободи самовизначення і самореалізації у релігійній та інших сферах свого буття. Позначено дві необхідні складові процесу захисту свободи совісті в Україні: захист свободи совісті в Україні на внутрішньодержавному рівні та захист свободи совісті в Україні на міжнародному просторі.

Ключові слова: свобода совісті, свобода церкви, канонізація, автокефалія, сакральність, духовність, конфесії, православ'я, католицизм, патріархат.

Актуальність теми (Introduction). Проблематика захисту прав людини залишається однією з найактуальніших для всього людства в сучасному світі, оскільки існують і нині неправові держави, де ані сама людина-індивід, ані її права не беруться до уваги й ігноруються. Україна сьогодні у надскладних, інспірованих прямою зовнішньою агресією росії обставинах прямую шляхом просування до правової держави. Підчас процесу відновлення незалежності України постало питання відновлення незалежності, канонічності Української православної церкви на канонічній території. Україна, як і її пануюча церква, неодноразово під тиском віроломних сусідів чи непереборних історичних обставин втрачали свою незалежність та автокефалію. Діяльність церков, профспілкових організацій, засобів масової інформації, неурядових організацій також є пов'язаними з питаннями захисту прав людини. Потреба такого захисту виникає у разі скоєння певного

правового правопорушення чи антиправної дії. Право на захист означає можливість звернутися у необхідних випадках до примусової сили держави, тому суб'єктом правоохоронних відносин, як правило, має бути державний орган, без якого такий примус неможливий. Конституційно-правовий механізм захисту людиною своїх прав – це система державної влади, однією з функцій якої є захист прав людини і процедури такого захисту.

Аналіз останніх досліджень (Analysis of recent researches and publications). Активні дослідження проблеми правового регулювання релігійних свобод почались у ХІХ – на початку ХХ ст. такими вченими, як Й. Блюнчлі, В. Даневський, П. Казанський, Л. Камаровський та ін. В Україні різні аспекти права на свободу совісті досліджували: І. Компанієць, В. Малишко, М. Палій, М.Палінчак, В. Петрик, Г. Сергієнко, О. Огнева та інші дослідники. З англomовних видань: значну кількість публікацій в контексті даної проблематики подано у «Journal on Religion».

Мета дослідження (Purpose).

Оскільки Україна сьогодні у надскладних, інспірованих прямою зовнішньою агресією росії обставинах прямує шляхом просування до правової держави, то надважливим підчас процесу відновлення незалежності України є вирішення питання відновлення незалежності, канонічності Української православної церкви на канонічній території. Україна, як і її пануюча церква, неодноразово під тиском віроломних сусідів чи непереможних історичних обставин втрачали свою незалежність та автокефалію. Діяльність церков, профспілкових організацій, засобів масової інформації, неурядових організацій також є пов'язаними з питаннями захисту прав людини.

Методи дослідження. (Methods)

Дослідження спирається на системний, компаративістський підхід до розв'язання поставлених проблем. Використання порівняльно-історичного підходу сприяло окресленню базисних елементів як проблеми захисту прав людини в цілому, так і проблеми захисту права свободи совісті, зокрема. Історико-релігієзнавча ретроспекція дозволила позначити проблемне поле і специфіку проблеми реалізації права свободи совісті в Україні, а також визначити перспективи ефективного просування її вирішення у складних умовах сьогоденних українських реалій.

Результати (Results). Визначено, що права і свободи релігійних організацій маємо розглядати як похідні від права кожного віруючої людини на свободу віросповідання. Поняття "свобода церкви" включає структурно як свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій, свободу богослужбової практики, так і свободу господарської, фінансової благодійної діяльності. Йдеться про легітимну діяльність на користь держави. Україна сьогодні у надскладних, інспірованих прямою зовнішньою агресією росії обставинах прямує шляхом просування до правової дер-

жави. І при цьому наше чинне законодавство не містить нині чіткого та робочого інструменту для заборони тієї чи іншої релігійної організації. Є тільки можливість зняття церкви з державної реєстрації. Але це не означає, що ця організація не може надалі проводити свою релігійну діяльність.

Протекторат влади не діє нині для УПЦ МП і для українців не є важливим, за яким законодавством буде здійснена заборона діяльності цієї філії російської церкви в Україні. І будь-які зупинки й нерішучість на цьому шляху є сприятливою лише для московського патріархату.

Виклад основного матеріалу. (Discussion). Стаття 35 Конституції України присвячена гарантуванню реалізації права на свободу совісті та свободу віросповідання на території нашої країни. Реалізація зазначеної свободи можлива з урахуванням таких положень, як принцип світської держави. Йдеться про заборону визнання будь-якої релігії як державної, про рівність усіх релігійних об'єднань. Церква в Україні відокремлена від держави, а здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України. Також маємо тут право на ідеологічне розмаїття: право на рівність, незалежно від ставлення до релігії чи переконань. Не має значення також приналежність до громадських об'єднань: йдеться про свободу думки, слова та неприпустимість тиску на людину щодо висловлювання своїх думок і переконань чи відмови від них. Стверджено право на об'єднання та неприпустимість примусу до вступу до певного об'єднання чи перебування у ньому. У цій статті Конституції зазначено про право на альтернативну цивільну службу. Йдеться про тих громадян України, які за своїм переконанням чи віросповіданням не мають бути залучені до військової служби, а, отже, мають право на заміну її альтернативною громадською службою. Зазначені конституційно-правові гарантії надають можливості зреалізувати право на свободу совісті.

Маємо також наголосити на наявності міжнародно-правових гарантій, які задекларовані у нормах міжнародних документів. Серед таких, що закріплюють гарантії свободи совісті та віросповідання, слід виділити Статут ООН, Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Так, приміром, у Загальній декларації прав та свобод людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1948 р., йдеться про те, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії». А це означає: свободу змінювати свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно у навчанні, богослужінні та виконанні релігійних та ритуальних дій. Нині концепція захисту прав людини має відношення практично до всіх сфер не тільки державної діяльності, а й суспільного та особистого життя в суспільстві. Діяльність церков, профспілкових організацій, засобів масової інформації, неурядових організацій також є пов'язаними з питаннями захисту прав людини. Потреба такого захисту виникає у разі скоєння певного правового правопорушення чи протиправної дії. Право на захист означає можливість звернутися у необхідних випадках до примусової сили держави, тому суб'єктом правоохоронних відносин, як правило, має бути державний орган, без якого такий примус неможливий. Конституційно-правовий механізм захисту людиною своїх прав – це система державної влади, однією з функцій якої є захист прав людини і процедури такого захисту.

Активні дослідження проблеми правового регулювання релігійних свобод почались у XIX – на початку XX ст. такими вченими, як Й. Блюнчлі, В. Даневський, П. Казанський, Л. Камаровський та ін. В Україні різні аспекти права на

свободу совісті досліджували : І. Компанієць, В. Малишко, М. Палій, М.Палінчак, В. Петрик, Г. Сергієнко.

Захист свободи совісті в Україні складається із двох складових: захист свободи совісті в Україні на внутрішньодержавному рівні та захист свободи совісті в Україні на міжнародному просторі.

Свобода совісті – це поняття багатомірне і йдеться тут як про законодавчо оформлене і практично реалізоване визнання державою, громадськими, політичними та релігійними організаціями та іншими індивідами людської особистості як вищої цінності, - так і про повагу до її духовного суверенітету, свободи самовизначення і самореалізації у релігійній та інших сферах свого буття. Сутність свободи совісті розкривається через поняття свободи вибору віросповідання, чи свободу від нього. Свобода віросповідання – це індивідуальна релігійна свобода, що передбачає правові можливості вільно дотримуватись принципів будь-якої релігії, відправляти релігійний культ, змінювати свої релігійні погляди, рівність перед законом незалежно від релігійних переконань. А свобода релігійних організацій – це необхідна умова колективного сповідання релігії, здійснення культових дій. Протягом років незалежності в Україні було створено правову базу для реалізації права людини на свободу совісті. Це справило позитивний вплив на розвиток відносин між державою та релігійними організаціями різних конфесій, надало можливості конфесіям запроваджувати активну проповідницьку, просвітницьку та благодійницьку діяльність на благо українського народу та відродження його духовності. Це сприяло розвитку мережі релігійних організацій, що позначилось на процесі, який у працях дослідників та у засобах масової інформації було охарактеризовано як процес релігійного відродження. Головними ознаками такого відродження були передусім зростання числа віруючих, кількості релігійних організацій, їхньої активності,

розширення конфесійного розмаїття. Приміром, за період 1991—1999 рр. кількість релігійних громад зросла на 61,3 відсотка і налічувала 21134 громади з десятків віросповідних конфесій. У громадській свідомості відбулася виразна реабілітація релігії та релігійних організацій. Міра довіри до церкви, до релігійних спільнот та їхнього духовної діяльності помітно зросла.

Релігійна спільнота стала потужним вільним духовним утворенням громадян. Кожна спільнота має свою внутрішню структуру, статут, який регламентує не тільки питання, пов'язані із релігійною діяльністю, а і торкається проблем дисципліни, норм поведінки віруючих тощо. Католицька Церква, наприклад, відносить сюди також і свободу підтримувати свій клір та прихожан не тільки у релігійному житті, але й підтримувати їх у навчанні, розвивати ті інституції, де вони працюють, мешкають тощо.

Відомо, що релігійна самореалізація особистості, сповідання нею певної віри та здійснення культової діяльності, публічний вияв релігійних переконань можуть здійснюватися індивідуально і поза віросповідною спільнотою. У цьому контексті поняття "свобода Церкви" є одним з важливих компонентів структури свободи релігії. Воно тісно пов'язане зі свободою совісті, але не входить до її змісту. Права і свободи релігійних організацій маємо розглядати як похідні від права кожного віруючої людини на свободу віросповідання. Поняття "свобода церкви" включає структурно як свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій, свободу богослужбової практики, так і свободу господарської, фінансової благодійної діяльності. Йдеться про легітимну діяльність на користь держави. До змісту свободи церкви залучено: свободу релігійних організацій засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь і зборів; свободу виховувати, навчати, призначати і змінювати свій персонал;

свободу запрошувати і одержувати добровільні фінансові й інші пожертви; свободу здійснювати консультації з іншими релігійними установами та організаціями, в тому числі й зарубіжними з метою співпраці і досягнення порозуміння; свободу створювати і утримувати відповідні благодійні або гуманітарні установи; свободу виробляти, набувати та використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети і матеріали, пов'язані з релігійними обрядами, ритуалами, традиціями; свободу створювати релігійні навчальні заклади, недільні школи, провадити викладання з питань релігії; свободу організовувати місіонерську діяльність для поширення релігійної віри, основ віросповідання. Таку діяльність спрямовують різні чинники соціального, економічного та політичного змісту. Свобода Церкви, що виходить за межі чисто канонічної сфери (богослужбової практики, культової діяльності в просторі вказаних вище обмежень) знаходиться під контролем держави і регулюється нею через систему соціальних законодавчих нормативних актів. Йдеться про Закон України "Про загальну середню школу", "Про охорону дитинства", "Про власність", "Про плату за землю", "Про банки і банківську діяльність", "Про гуманітарну допомогу".

Надзвичайно важливою проблемою є рівень, ступінь свободи віруючої людини в організаційно й інституційно оформленому просторі його релігійного вибору. Ця проблема має свою давню історію, яка пов'язана з проявами інакості, зокрема в християнській Церкві. І пов'язана вона з досить драматичними колізіями. Рівень "свободи в церкві", пошанування прав людини, можливості їх практичної реалізації в організаційних структурах, інституціях тієї чи іншої релігійної конфесії значно залежать від багатьох чинників, зокрема від рівня цивілізаційного розвитку певної країни, від міри свободи й демократичності даного соціуму, форми правління, типу державно-церковних відносин.

Відверте й агресивне порушення або ігнорування усіх вищезазначених прав почалось ще від часів цариці Катерини II. Імперський патріархат ігнорував навіть історичний факт, що первісна Русь - це Київ і південні землі, що в Києві в Почайні та Дніпрі відбувалося урочище хрещення киян підчас княжіння рівноапостольного князя Володимира. Патріархат ігнорував українську мову. В усій Україні, крім тодішньої Галичини, проповідь мала провадитись північною, російською мовою. Давню, південнослов'янську церковну мову ще Катерина II наказала заборонити й замінити московською мовою.

Підчас процесу відновлення незалежності України постало питання відновлення незалежності, канонічності Української православної церкви на канонічній території. Україна, як і її пануюча церква, неодноразово під тиском віроломних сусідів чи непереборних історичних обставин втрачали свою незалежність та автокефалію. Останнього разу це сталося в результаті сталінських репресій у 30-х роках минулого сторіччя, коли разом із Українською Автокефальною Православною Церквою були знищені у сталінських таборах і майже усі її ієрархи на чолі з митрополитом Василем Липківським. Церковна громада відновленої УАПЦ відмовилась тоді від підпорядкування Руській Православній Церкві і приєдналась до ініціативного комітету відродження Української Автокефальної Церкви, який був створений у Києві. Зі світлими словами вдячності згадуємо ми нині їхні імена та називаємо ними наші вулиці і проспекти. Маємо пам'ятати імена видатних Українців-патріотів: Андрія Шептицького, Йосипа Сліпого, Мстислава Скрипника, Любомира Гузара, Володимира Романюка та багатьох інших церковних діячів християнських конфесій, які присвятились боротьбі за свободу й незалежність Української держави і церкви.

УАПЦ увійшла в реальність незалежної України як духовна сила, відверто опозиційна щодо комуністичного режиму. Вона традиційно була пов'язана з патріотичним середовищем. Її канонічна доктрина визначалася відмовою підпорядковуватись Російській Церкві. Вона не визнавала легітимність акту 1686 р. (підпорядкування Київської митрополії Московському патріархові) й наступних церковно-правних документів РПЦ. Богослужбова практика УАПЦ орієнтувалася на київську традицію, закріплену за часів митрополита Петра Могили. Мова церковних видань спиралась на норми харківського правопису 1928 року, а парафіяльний та єпархіальний устрій був утворений на засадах соборно-правності із залученням до управління як єпископів і священників, так і мирян. Надважливої ролі у творенні в Україні громадянського суспільства відіграв досвід інтегрування православних громад до демократичного суспільства у західних країнах.

Але з тих самих одіозних часів сталінської радянщини в Україні запанували атеїзм та філія руської православної церкви в Україні – УПЦ московського патріархату. Це утворення завжди було нічим іншим як органом духовного поневолення віруючого українського народу. А ідентичність українського православ'я за посткомуністичних часів зводилася до мови богослужіння, патріотичної риторики й підпорядкування власному центрові.

У перші роки незалежності посткомуністична адміністрація України часом швидше прагнула зберегти в державі після проголошення її самостійності панівне становище старої бюрократії та використати його при розподілі загальнонародної власності. Церква у цьому контексті розглядалась як певне ідеологічне підґрунтя, або ж важіль впливу на суспільну свідомість, яка усе більшою мірою духовно відроджувалась. Крім того,

авторитарний характер світогляду політичних еліт визначав їхнє бачення Церкви як єдиної одержавленої структури.

Треба віддати належне зусиллям президента України Петра Порошенка у напрямку відновлення канонічної автокефальної української церкви. За його керівництва країною в Україні з'явилась така Церква (ПЦУ), яка отримала нарешті Томос – легітимізуючий автокефальність та канонічність Православної Церкви України сакральний документ.

Україна сьогодні у надскладних, інспірованих прямою зовнішньою агресією росії обставинах прямує шляхом просування до правової держави. І при цьому наше чинне законодавство не містить нині чіткого та робочого інструменту для заборони тієї чи іншої релігійної організації. Є тільки можливість зняття церкви з державної реєстрації. Але це не означає, що ця організація не може надалі проводити свою релігійну діяльність.

Наразі в Україні є достатньо інших можливостей для обмеження діяльності УПЦ МП. Окрім розірвання договорів та виконання закону про внесення змін до статутів, - це може бути цілий спектр заходів. Йдеться хоча б про те, що релігійні організації УПЦ МП в Україні повинні бути врешті деполітизовані, а також позбавлені своїх завуальовано-воєнізованих структур. При цьому, згідно з чинним законодавством, релігійна організація взагалі може не мати статусу юридичної особи. Вона може лише повідомляти державі, що веде свою діяльність в Україні. Але наразі рішення РНБО України - потужний сигнал суспільству про те, що влада змінює свою політику щодо церков, які мають керівний центр на території росії. Державній службі з етнополітики та свободи совісті доручено забезпечити проведення релігієзнавчої експертизи Статуту про управління УПЦ на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом.

Протекторат влади не діє нині для УПЦ МП і для українців не є важливим, за яким законодавством буде здійснена заборона діяльності цієї філії російської церкви в Україні. І будь-які зупинки й нерішучість на цьому шляху є сприятливою лише для московського патріархату.

Список використаних джерел

1. Енцикліка "Fides et Ratio" святішого отця Івана Павла II // Віра і розум - двоє крил людського духу. – К., 2001. – С. 31.
2. Законодавчі акти України з питань свободи совісті та релігійних організацій // Правові основи свободи совісті і релігії та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 67-118.
3. Каспер В., кардинал. Свобода віросповідання та регіонально-культурна ідентичність // Релігійна свобода. Науковий щорічник №6 – К., 2002.
4. Курран Чарльз Е. Релігійна свобода і права людини у світі та церкві: християнська перспектива // Релігійна свобода і права людини: Богословські аспекти. У 2-х т. – Т.1. – Львів, 2000. – С. 362.

References

- 1) Encyclical "Fides et Ratio" of His Holiness Father John Paul II // Faith and reason are two wings of the human spirit. - Kyiv, 2001. - P. 31.
- 2) Legislative acts of Ukraine on freedom of conscience and religious organizations // Legal foundations of freedom of conscience and religion and religious organizations. - Kyiv, 2002. - P. 67-118.
- 3) Kasper V., cardinal. Freedom of religion and regional cultural identity // Religious freedom. Scientific yearbook No. 6 - Kyiv, 2002.
- 4) Curran Charles E. Religious freedom and human rights in the world and the church: a Christian perspective // Religious freedom and human rights: theological aspects. In 2 volumes - T.1. - Lviv, 2000. - P. 362.

**UKRAINIAN REALITIES: FROM FREEDOM OF CONSCIENCE - TO FREEDOM
FROM FOREIGN QUASI-CONFESSIONAL IDEOLOGEMS**
Chekal L. A.

Abstract. *The article includes an analysis of the problem of constitution of the right to freedom of conscience in Ukraine. The review features both legislative confirmation and interpretation of this right, as well as aspects of historical conflicts related to its practical implementation. The study outlines the specifics of the interpretation and implementation of this right in modern Ukrainian realities. The author notes that freedom of conscience is a multidimensional concept and it is about both the legally formalized and practically implemented recognition of the human personality by the state, public, political and religious organizations and other individuals as the highest value; and about respect for its spiritual sovereignty, freedom of self-determination and self-realization in religious and other spheres of life. The article concludes with a summary indicating necessary components of the process of protecting freedom of conscience in Ukraine: protection of freedom of conscience in Ukraine at the domestic level and protection of freedom of conscience in Ukraine in the international space.*

Key words: *freedom of conscience, freedom of the church, canonization, autocephaly, sacredness, spirituality, confessions, Orthodoxy, Catholicism, patriarchy.*